

תיאטרון השכול כחרושת

התרבות והריגוש

:: אריה קיזל

קצת היסטוריה

בשנות החמישים והשישים התאפיין סיקור השכול הישראלי בדיסקרטיות רבה, בשמירת גבולות ברורים ומובהקים, בחשאיות מסוימת שהתאפיינה בכיבוד האבלים וסימון ברוח, גידוה, של שטח האבל, שהיה אז פרטי. העיתונות קבעה אז טאבו והציבור הלך בעקבותיה. הנורמות היו ברורות: אין מראיינים משפחה מדרגה ראשונה במהלך השבעה; אין פותחים אלבומים; אין מצלמים צילומי תקריב בבתי עלמין. הסיקור הכתוב הסתפק לרוב בפרטים ביוגרפיים עובדתיים ויבשים במידה מסוימת, מיעט בציטוטי רגש ובתיאורים נרחבים והביע כולו צנעה וכבוה. ידיעות אודות אסונות לא תמיד הובלטו יחסית לידיעות אחרות. בחינת העמודים הראשונים של העיתונים היומיים באסונות הכבדים ביותר שהיו אז, נוסח הטבח אולימפיאדת מינכן או הפיגוע בכביש החוף, מגלה כי הסיקור התאפיין באיפוק עיתונאי השמור כיום רק ל'הארץ'. הטלוויזיה הישראלית, בראשית ימיה, שמרה על פרטיות האבלים בצורה קנאית. הצנזורה מנעה פרסומן של ידיעות אודות התאבדות חיילים. משפחות נמנעו מלצאת לציבור עם מקרי התאבדות, ו'העולם הזה', שהרבה להפנות מצלמות לבתי העלמין, נחשב אז חריג.

בשנות ה-70 החל הגבול בין הפרטי לציבורי להיפרם. בפיגוע בנהריה שבו איבדה סמדר הרן את בני משפחתה ראיין עמוס כרמלי, כתב הטלוויזיה, לראשונה את הרן. הראיון עורר סערת רגשות, הן בגלל תוכנו אבל לא מעט בגלל שהרן התראיינה זמן קצר לאחר האסון, דבר שלא היה מקובל באותם ימים.

בשנות ה-80, בעיקר עקב הופעת 'חדשות' והתחרות בינו לבין 'ידיעות אחרונות', יחד עם מאורעות מלחמת לבנון, נוצרו נורמות סיקור חדשות. ככל שהמלחמה החריפה, שברה התקשורת הישראלית את הטאבו, פרמה את התפר העדין בין הפרטי והציבורי ויצרה נורמה

כלי התקשורת מפריטים את השכול וחודרים לפרטיות כחלק ממנגנון הגדלת הרייטינג ומספרי התפוצה. הפרטת השכול ממחישה גם היא את התפוררות רקמת החיים הסולידרית בישראל.

"הרשו לי תחילה להשתתף באבלן של המשפחות השכולות", ובנשימה אחת אוסיף: "ולאחל החלמה מהירה לפצועים". זו האמירה הממצה, המייצגת את הקודים שמייצרת ומשכפלת התקשורת הישראלית, בעיקר בשני העשורים האחרונים, בסיקור השכול והאבל הישראלי. מבחינות רבות, הופרט גם היחס לשכול הישראלי, הפך פומבי, חשוף, חסר סולידריות חברתית, בעיקר חסר רגישות ולמעשה, עוד סחורה בחרושת התרבות, הבידור והריגוש אשר עוברת כמטבע לסוחר. יוסי שריד הגדיר זאת ב'הארץ' (4.10.2004): "הארץ המסכנה הזאת שטופה בפולחן מוות".

תמורות רבות עברו על הנושא הכאוב והרגיש של סיקור השכול בתקשורת הישראלית מאז קום המדינה. נכון, בשכול יש דרמה המתבקשת מסיפור חדשותי: מהלך עניינים פשוט ולא מסובך, חד משמעיות (טוב ורע), סוף ברוח, "מכה בבטן" (סיפור אנושי חזק וכואב בעל מרכיבים פשוטים, עלילה, המשכיות, חריגות ולעיתים גם נדירות).

נכון, המוות הוא סופני ומספק ריגוש לציבור, אך התקשורת הישראלית, אני מבקש לטעון, משתמשת כיום בשכול כסחורה להעלאת הרייטינג, להגברת מספרי התפוצה. היא עושה זאת תחת הכסות של "זה מה שהציבור רוצה לקנות" אך למעשה לא בדקה מעולם מה באמת הציבור רוצה לדעת ובעיקר - לא בדקה מה הציבור באמת צריך. יחסית לעיתונות העולם, התקשורת הישראלית מגזימה, מעצימה, מרחיבה ו"מתפרעת" בנפח שהיא נותנת לסיפור השכול, וזאת תחת טיעון כביכול מוסרי שלפיו "אצלנו חיי אדם חשובים יותר".

יחסית לעיתונות העולם, התקשורת הישראלית מגזימה, מעצימה, מרחיבה ו"מתפרעת" בנפח שהיא נותנת לסיפור השכול, וזאת תחת טיעון כביכול מוסרי שלפיו "אצלנו חיי אדם חשובים יותר".

שנות ה-70 החל הגבול בין הפרטי לציבורי להיפרם. בפיגוע בנהריה שבו איבדה סמדר הרן את בני משפחתה ראיין עמוס כרמלי, כתב הטלוויזיה, לראשונה את הרן. הראיון עורר סערת רגשות, הן בגלל תוכנו אבל לא מעט בגלל שהרן התראיינה זמן קצר לאחר האסון, דבר שלא היה מקובל באותם ימים.

שפגעה בכל פינה בארץ. סיקור התקשורת הפך אגרסיבי והוא ניכר במאפיינים הבאים:

1. ביטויים ויזואליים וגרפיים חריפים ביותר: שימוש רב בצבעי אדום ושחור, קווים עבים, כותרות ענק על פני עמודים שלמים, העברת מרב הטקסט החדשותי לכותרות, הגדלת לוגואים מלווים, שינוי פורמט העיתון של יום חול ליום שישי במקרים מסוימים כדי להעצים את הדרמה.

2. הרחבת השטח המסוקר. כל אסון זוכה להבלטה על פני עמודים שלמים, לפריסה נרחבת של כל זירת ההתרחשות (מקום האירוע, הפצועים, הסיפורים האנושיים של ההרוגים, מונולוגים קורעי לב של משפחות, פרשנות, מפות, תצלומים).

3. תצלומי תקריב המבליטים דם, בכי, זעזוע, אבל, הבעות פנים, אלונקות, שקיות גופות, אנשי זק"א, חפצי הרוגים.

4. כותרות מגזין המעדיפות מילים "ספרותיות" כלליות המבקשות לרגש: אסון, תופת, דרמה, הלם, זעזוע, אימה, החלום שנשבר, שבר ודמעות.

5. העדפה לציטוטי רגש על פני עובדות "יבשות".

6. הרחבת סיפורים אנושיים המבליטים ביוגרפיות עם תכונות חיוביות של ההרוגים באופן זהה לחלוטין, כמעט שבלוני: רוגל אלפר כתב על כך ב"הארץ" (7.12.2001) את טורו "כך יסוקר מותי בפיגוע" שבו קבע: "מנוסחת ההספד הטלוויזיונית עולה כי בפיגועים לא נהרגים כאן אנשים מורכבים ומרובדים, מסובכים ורבי פנים, אלא ישויות טהורות, חד ממדיות ופלקטיות".

7. יצירת "קבוצות אבל" מדומות. אסון באותה שכונה הופך אותה ל"מקוללת", רחוב שבו מספר הרוגים הופך ל"רחוב השכול", יחידה המאבדת מספר חיילים הופכת "יחידה מקוללת".

8. הרחבת "אתרי האבל" הלגיטימיים לסיקור הכוללים לא רק את בית החולים ובית העלמין אלא גם את המכון לרפואה משפטית. באחד מהשיאים של החדירה לפרטיות צולם אב כשהוא בדרכו לזוהת את גופת בנו במכון לרפואה משפטית. התמונה "נמתחה" על פני עמוד שלם בעיתון פופולרי ואיש לא שאל מדוע ולמה.

מִדְרָג הַשְּׂכּוֹל

נוסף על ההגזמה בתיאורים התקשורת הישראלית משרטטת סרגל שכול שיצור מדרג אָבֵל המקבע מוסכמות חברתיות ולא בוחן אותן. לכאורה מובילה התקשורת את האידיאולוגיה

חדשה בקרב האבלים. היא הכשירה את הקרקע לראיונות של אבות ואמהות והבעת מחאה גלויה תוך כדי השבעה. משפחות שכולות טרם אפשרו לעיתונות להיכנס לבתים אך היו שהסכימו לחשוף תמונות ולהציף למכתבים. בהמשך יצלמו החיילים את עצמם בוידאו קודם עלייתם ללבנון וסרטים אלה יופצו לתקשורת.

שינוי זה ניכר, בין היתר, בסיקור שניתן לאסון המסוקים ב-1997. באסון זה כל המשפחות שיתפו פעולה עם התקשורת, התראיינו, נתנו אלבומי תמונות שלמים לצורך הוצאת מוספי זיכרון, קיבלו את התקשורת בזרועות פתוחות והשתמשו בה גם ברגעים האינטימיים ביותר, על פתח הקבר הטרי, בתיעוד, בהאשמה, בפניה אל הציבור ואל קברניטי המדינה.

התקשורת בבית העלמין

עם חדירת ערוץ 2 והכבלים התרחב מעגל חשיפת האבלים. התקשורת קבעה שכל לוויה חייבת בסיקור וכל אסון מחייב הבלטה. האינתיפאדה הראשונה והופעת תוכניות הטוק שואו האינטנסיביות בנוסח דן שילון הביאו לגיטימציה של ראיונות עם פצועים, ראיונות עם בני המשפחות השכולות מסלון ביתן ודפוס קבוע של משפטים המופיעים אודות ההרוגים ("הוא אהב לעזור", "תמיד אהב את כולם", "היה הנשמה שלנו", "הפרח שלי הלך", "היה האור הגדול של המשפחה", "תעשו שהוא יהיה האחרון"). המצלמה ניצבת בסלון בית האבלים והופכת את לב האבל לאולפן טלוויזיה. משפחות שכולות הופכות "כוכבות לרגע" בתוכניות כאלה ואחרות.

צלמי העיתונות והטלוויזיה, שבתחילת שנות השמונים עוד נזרקו מבתי עלמין, הוכו ונחבלו, הפכו עתה אורחי כבוד שם: ניצבים לצד המשפחות השכולות, מחדירים את עדשת המצלמה בתצלומי תקריב ומתעדים כל שלב בלוויה. מעטות המשפחות המסרבות לתיעוד הלוויה. התקשורת הופכת את הלוויה להפקה שבה שחקנים בעלי תפקיד מוגדר בתיאטרון השכול. משפחות רבות מסכימות לנוכחות המצלמה ורואות בתיעוד זה את ההנצחה הראשונה. התקשורת אף משתמשת בטיעון זה כדרך לשכנע את המשפחות להסכים להתראיין ולצלם. התקשורת קובעת כאן את דפוס האבל ומשעתקת אותו ממקום למקום, מזמן לזמן, מאסון לאסון. היא מקיימת סוג של האחדת אבל קולקטיבית מדומה.

בהמשך נפרץ גבול נוסף, ברצח רבין, רצח זאבי וכמובן הפיגועים הקשים באינתיפדה השנייה

האינתיפאדה הראשונה

והופעת תוכניות הטוק שואו האינטנסיביות בנוסח דן שילון הביאו לגיטימציה של ראיונות עם פצועים, ראיונות עם בני המשפחות השכולות מסלון ביתן ודפוס קבוע של משפטים המופיעים אודות ההרוגים.

צלמי העיתונות והטלוויזיה,

שבתחילת שנות השמונים

עוד נזרקו מבתי עלמין,

הוכו ונחבלו, הפכו עתה

אורחי כבוד שם: ניצבים

לצד המשפחות השכולות,

מחדירים את עדשת

המצלמה בתצלומי תקריב

ומתעדים כל שלב בלוויה.

שחיי אדם שווים הם. למעשה, נוצרת או מועצמת באמצעותה הבדלה בין סוגי מוות. בראש המדרג, חיילים שנהרגים במלחמות, במבצעים, בתאונות צבאיות. אחריהם או לצידם נפגעי הטורה לאחריהם, האסונות האזרחיים שבהם נפגעים תינוקות וילדים ובשנים האחרונות נשים שנרצחו על ידי בעליהן (שהיו בעבר נמוך במדרג ועלו עקב שינוי בנורמות הציבוריות בתחום זה). האירועים הפליליים במרכז המדרג ואף זאת על פי שיקולי מרכז-פריפריה ואטרקטיביות חדשותית מזדמנת. אף בהם יזכו ילדים להבלטה ניכרת. בתחתית המדרג נמצאים מהגרי העבודה, הערבים, הדרוזים ובני המיעוטים האחרים. הם יעלו במדרג השכול או בסרגל האבל כאשר ימצאו לצידם של יהודים בפיגועים או חלילה בחטיפה בלבנון. הדרוזים מתחללים זה שנים מהתיאור השחוק "ברית דמים" שמצמידים למוות של יהודי ודרוזי בקרב או בפיגוע. תאונה שבה יהרגו ערבים בגליל לא תזכה להבלטה יחסית לאותה תאונה שבה יהרגו יהודים. לעיתים לא יזכרו שמות ההרוגים הערבים ולא יופיעו תמונותיהם.

היחס הבעייתי והצבוע מכל של התקשורת הישראלית הוא לנפגעי תאונות הדרכים, אשר הפכו להיות אחד משדות הקטל המרכזיים. רק לעיתים רחוקות, בעיקר עקב חריגות מספר הנפגעים, תעלה התקשורת את התאונות לראש סדר היום וגם זאת, כמו דו"ח העוני, לזמן קצר. נראה כי התקשורת מיקמה את תאונות הדרכים בתחתית המדרג של השכול והאבל. תאונות דרכים מוצגת כ"ידיעה לא מעניינת", בבחינת כורח שיש לחיות עימו או למות עימו. לעיתים נהרגים במהלך שבוע יותר אנשים בתאונות דרכים מאשר בפיגועים ועדיין הידיעות אודותיהן יידחקו לעמודים האחרונים. הסטיסטיקה תשודר לאחר הידיעה הקלה של היום בסוף מבוק הידיעות ביומן השבועי בטלוויזיה, רגע לפני החסות למזג האוויר. יחס זה מאפיין את התייחסות התקשורת לנושא השכול והאבל, התייחסות שיש בה לא מעט צביעות והתחסדות.

הודנא תקשורתית עכשווית

מה שקרה עם השנים הוא שהתקשורת יצרה הפרטה של האבל. מצג השוא הקולני קובע והונצח במילים: "כל העם עם המשפחות", "הבנים של כולנו". אך האבל הקולקטיבי-לכאורה הוא מזויף: מדובר במצג המתפוגג עד מהרה. למעשה, נותרות המשפחות השכולות לבדן והתקשורת מנצלת את הפיצול והדירוג

של האבל והשכול, שהיא עצמה העצימה, לשם תיעודם של "קרבות תקשורתיים" בין "משפחות השכול": בין משפחות ששכלו את יקיריהן בפעולות צה"ל לבין משפחות שהפכו לשכולות בעקבות פיגועים ועוד.

אף כי התקשורת נמצאת במרוץ אל האירועים, מונעת על ידי החיפוש אחר דרמה, עליה לעצור כדי לבחון את דרכיה. ראוי כי התקשורת הישראלית תכריז על הודנא תקשורתית ותאפשר לעצמה, גם בתוך התחרות בין ערוצי התקשורת ובין העיתונאים היומיים, לקבוע כללי משחקים חדשים, פוגעניים פחות, חודרניים פחות, בוגרים יותר ומעודכנים יותר.

דיון זה דרוש, בין היתר, משום שלתקשורת השפעה בלתי מבוטלת על יצירת דפוס אבל, הן ציבוריים והן פרטיים. בהיותה סוכן חיברות משמעותי לא מותרת התקשורת מקום לפרטיות בימים הראשונים של האבל עקב רצונה העז בחדירה אל בתי האבלים ובסיקור אובססיבי כמעט של הללויות ופרטי הפרטים של האבל והשכול. היא גם יצרה בגליזציה בהתייחסות שלנו, הקוראים והצופים, לנושא השכול. הדרמטיות האינטנסיבית, המיוצרת שוב ושוב בצורה שבלונית, יוצרת היסטריה ומצג שוא של דאגה לנפגעים ומפקיעה מהפרט את חוויית האבל. דרמטיות זו גם מונעת סולידריות חברתית אמיתית, הנדרשת כלפי אלה שאיבדו את יקיריהם. בנוסף, היא מונעת דיון ממשי וקביעת מדיניות נכונה, למשל בנושא תאונות הדרכים, והקצאת המשאבים הלאומיים ההולמים בעיה זו.

צרכני התקשורת זכאים למידע עיתונאי עדכני, אמיתי ואמין, אך אין ביכולתם להתגונן כנגד חדירת המצלמות ומציצנות עט הכותבים. על "החירויות" החדשות שהשתלטו על התקשורת בבואה לסקר את השכול - זכות התקשורת לחטט וחובת העיתונאי להציץ - להתחלף בזכויות ממשיות: זכות הציבור לדעת וחובת העיתונאי לדווח בהגינות ובאיזון.

הדרוזים מתחללים זה שנים מהתיאור השחוק "ברית דמים" שמצמידים למוות של יהודי ודרוזי בקרב או בפיגוע. תאונה שבה יהרגו ערבים בגליל לא תזכה להבלטה יחסית לאותה תאונה שבה יהרגו יהודים. לעיתים לא יזכרו שמות ההרוגים הערבים ולא יופיעו תמונותיהם.

אך האבל הקולקטיבי-לכאורה הוא מזויף: במצג המתפוגג עד מהרה. למעשה, נותרות המשפחות השכולות לבדן והתקשורת מנצלת את הפיצול והדירוג של האבל והשכול, שהיא עצמה העצימה, לשם תיעודם של "קרבות תקשורתיים" בין "משפחות השכול".

אריה קיזל הוא עיתונאי לשעבר וכיום מנהל בית ספר, מרצה לחינוך ותקשורת ודוקטוראנט באוניברסיטת חיפה